

СИНТАКСИС АВТОРСЬКОГО ТЕКСТУ – ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у вищих педагогічних навчальних закладах. Лінгвостилістичний аналіз особливостей синтаксису авторського тексту водночас є дослідженням усієї системи мови, сприяє розвитку художнього мислення, мовлення, емоційності, уяви, отже, використання вмій та навичок такого аналізу формує лінгвістичну та комунікативну компетентність майбутнього фахівця.

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы формирования лингвистической компетентности будущих учителей начальной школы в высших педагогических учебных заведениях. Лингвостилистический анализ синтаксических особенностей авторского текста одновременно является исследованием всей языковой системы, способствует развитию речи, художественного мышления, воображения, эмоциональности, следовательно, использование умений и навыков такого анализа формирует лингвистическую и коммуникативную компетентность будущего специалиста.

Система освіти має забезпечувати організацію навчально-виховного процесу з урахуванням сучасних досягнень науки, педагогічної теорії, соціальної практики, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання і виховання. В умовах гуманізації освіти особливої уваги потребує розробка та впровадження таких форм і методів мовної роботи, які сприяють становленню висококваліфікованих спеціалістів, зокрема, майбутніх педагогів початкової школи. Однією з важливих умов успішного навчання мови є практичне оволодіння нею з метою якісної підготовки майбутніх учителів початкової школи до практичної роботи. Особливе місце у вирішенні цього завдання належить роботі з формування лінгвістичної компетентності.

Мовний та мовленнєвий розвиток особистості майбутнього вчителя початкової школи неодмінно свідчить про те, чи відбулося його професійне становлення, чи відображають його педагогічні якості рівень тієї фахової підготовки, якої він набув за роки навчання у вищому навчальному закладі. Безперечно, “освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу відображає цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності...”, – зазначається у Законі України “Про вищу освіту” [1, с. 6].

Питання формування лінгвістичної компетентності студентів, майбутніх учителів початкової школи, у ВНЗ знайшли відповідне відображення в наукових працях українських, російських та зарубіжних вчених, але, на нашу думку, ще бракує нових індивідуальних (авторських) методик, за допомогою яких варто успішно опрацювати лекційний і практичний матеріал, наприклад, аналізувати синтаксичні особливості словосполучень, різних структурно-семантичних типів речень, порівнюючи мовностильові ознаки творчого почерку майстрів слова, представників української та російської літератур, зокрема, дитячої літератури. Така методика підвищує мовну, мовленнєву культуру студентів, логічно підводить їх до самостійного пошуку цікавого мовно-літературного матеріалу, навчає зіставляти його ознаки, робити відповідні лінгвістичні висновки. Сам процес створює позитивні умови для розширення світогляду студентів, розвиває їхній інтелект, сприяє свідомому засвоєнню матеріалу, отриманню міцних знань. Специфіка цієї роботи, безперечно, поглиблює мовне чуття студентів, допомагає їм набутти певного лінгвістичного досвіду, досягти позитивних результатів у навчальній діяльності, що дозволяє реалізувати основну мету – формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Звідси і актуальність дослідження.

Концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є соціальною вимогою, базується на психолого-педагогічній теорії і практиці, спрямовано на реалізацію міжособистісних відносин у професійній діяльності і створення умов для вдосконалення мовної та мовленнєвої культури студентів. Це потребує розробки та обґрунтування педагогічної технології аналізу синтаксич-

них особливостей авторського художнього тексту як основного засобу підвищення рівня професійної лінгвістичної компетентності майбутнього фахівця.

Лінгвістична компетентність майбутнього вчителя початкових класів є домінантою усього складного процесу її набуття в умовах інноваційних технологій, основними ознаками яких є творчий пошук нестандартних рішень у проблемних ситуаціях, створених викладачем, розрахованих на розвиток інтелектуальної діяльності, мислення та пізнання, мови та мовлення студентів. Джерелом формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є аналіз особливостей синтаксису авторського тексту. Пояснити саме такий підхід можна декількома причинами. Як зауважує Л.Гетман, “1) текст – продукт мови; 2) у більшості випадків текст має складну, часто багатоярусну структуру; 3) текст характеризується інформативною (змістовною) завершеністю, повнотою та самостійністю; 4) художній текст частіше за усе неоднозначний, тому допускає різні, у тому числі і суб’єктивні тлумачення того ж самого твору; 5) художній текст відрізняється від інших різновидів текстів обов’язковою експресивністю, тобто є засобом впливу на почуття та думки читачів...; 6) для художнього тексту характерна образність та виразність, які створюються мовними одиницями усіх рівнів” [5; с. 5].

Оскільки лінгвістичний аналіз тексту – “вид мовного аналізу; його мета – виявлення системи мовних засобів, за допомогою яких передається ідейно-тематичний та естетичний зміст літературно-художнього твору...” [6; с. 95], навчити майбутнього вчителя початкової школи прийомам такого аналізу на прикладі вивчення синтаксичної манери прозаїків та поетів є основним завданням викладача, який працює над формуванням лінгвістично компетентної особистості.

Відомо, що будь-який твір художньої літератури не є чимось відокремленим від людини, яка його створила. Вивчати мову тексту прози або поезії неможливо без того, щоб не пізнати особистість автора, усвідомлення ним життя, особливості світосприймання, неповторність його вишуканого мистецтва володіння словом. Саме синтаксична манера автора дозволяє побачити і відчувати його індивідуальність, адже різні лексичні одиниці “грають” яскравими фарбами найбільш цікаво, коли “живуть” у зв’язному мовленні персонажів творів, і навіть пейзажні описи, які завжди пропущені крізь призму настроїв героїв, сприймаються зовсім по-іншому, якщо розглядати їх як синтаксичні одиниці. Намагаючись навчити студентів відчувати синтаксичну магичність тексту, аналізувати його лінгвістичні ознаки, ми спостерігаємо, як зароджується у них інтерес до пізнання творчого почерку майстра, як хочеться їм знову поринути у силу його слова.

Синтаксис літературної мови “дає первісну логічну освіту”, “на синтаксисі розвивається та міцніє розумова здібність учня”, “синтаксис буде канвою, безбарвною основою, яка буде затканою відмінними кольорами різноманітних понять, що виражені словами”, “початковий синтаксис пояснює формули мислення, які спільні для всіх народів: це логіка – загальна” [2, с. 382]. Відома точка зору видатного вченого Ф.Буслаєва, на наш погляд, є основою для вивчення синтаксису, для сприймання синтаксичної думки як органічної єдності, в усій її різнобарвності та життєдайності. Впевнені в тому, що професійно навчити студента аналізувати синтаксичні явища означає створити відповідне синтаксичне мовне поле для його мовної та мовленнєвої діяльності. Вміння аналізувати синтаксичні явища на прикладі літературних творів неодмінно свідчить про оригінальність, нестандартність підходів до дослідження сполучень слів та об’єднання речень, адже авторський синтаксис справедливо сприймається як розвинена жива мова автора, його творче обличчя, характер, образ мислення тощо.

Будь-який текст, що аналізується, “...несе на собі відбиток авторської індивідуальності. Текст має синтетичний характер, поєднуючи в собі мовні сутності та мовленнєві ознаки. Він – водночас одиниця мови та мовленнєве утворення” [3, с. 35]. Ми, поділяючи думку В.Бухбіндера, дійшли висновку, що, формуючи лінгвістичну компетентність майбутнього вчителя початкової школи, викладач може оцінити свої можливості як компетентного фахівця, а також можливості студентів, послідовно підводячи їх до вивчення авторського синтаксису. Викладачу обов’язково треба довести студентам, що текст можна розглядати як “...синонім терміну *висловлення*, а також терміну *зв’язне мовлення* в іншому значенні. Текст, звичайно, поєднаний темою за задумом, відносною завершеністю, внутрішньою структурою – синтаксичною (на рівні складного синтаксичного цілого та речень), композиційною та логічною. Не варто ототожнювати текст з літературним твором. Текст – це термін, що означає мовну тканину літературного твору...” [6; с. 207].

Звісно, робота з текстом у початковій та середній школі дещо відрізняється від роботи над лінгвістичним аналізом авторського тексту у ВНЗ. У початковій школі, середній ланці навчання текст та робота з ним має основну мету – розвиток зв’язного мовлення учнів. Усі види

роботи з текстом – і переказ, і твори, і самостійне складання тексту учнями – спрямовані на те, щоб навчити учнів використовувати текст як одиницю мовлення. Вища школа вимагає від студентів, окрім мовленнєвих завдань, мовного сприймання тексту, його функціонування як мовної одиниці у системі створених ним же завдань та констатації осмислених фактів, що підтверджуються відповідними практичними вправами. Результатом такої роботи є абсолютно вільне володіння матеріалом, який було зібрано, свідоме прочитання літературного твору, намагання студента навести якомога більше прикладів, а рейтингова система оцінювання знань є виміром глибини вивчення матеріалу.

Для того щоб пізнати будь-яке мовне явище, треба навчити студента, по-перше, знайти предмет дослідження. У нашому випадку таким предметом виступає дослідження функціонування синтаксичних одиниць (словосполучення, простого, потім складного речення) у текстах прозаїків та поетів, написаних ними для дітей. По-друге, викладачу слід скоригувати роботу студента відповідним чином, щоб він намагався знаходити у текстах означені одиниці свідомо, обов'язково порівнюючи їх з випадками вживання автором у різних його творах, оскільки, на думку О.Савченко, "...розвиток уміння порівнювати визначається не тільки індивідуальними особливостями процесу порівняння, а й методикою роботи вчителя [8, с. 35]. Таким чином, відбувається творчий пошук, результатом якого є зразки як тотожних, так і відмінних синтаксичних одиниць, і для студента відкривається "малюнок" творчої манери автора. По-третє, студент характеризує знайдені одиниці, використовуючи власні теоретичні знання, спостереження, набуті ним у процесі практичного досвіду, оскільки він привчається мислити лінгвістично компетентно.

Вважаємо за необхідне зазначити, що, окрім аналізу синтаксичної манери окремих авторів, можливе використання, саме у порівняльному аспекті, зразків усної народної творчості, зокрема, паремій, які також є лінгвістичними текстами. "Паремії, на думку В.Бондаренко та І.Бондаренко, – мінімальні тексти, які людина сприймає та засвоює першими; своєрідні тексти для початкового навчання. Вони мінімально легкі для засвоєння та є зручним і дуже корисним матеріалом для вивчення мови, тому що відносяться до знаків номінативно-комунікаційного типу..." [9, с. 36]. Гадаємо, що звернення до паремій зможе надати, так би мовити, нового імпульсу до вивчення студентами синтаксичного аналізу тексту, адже синтаксичні можливості паремій так само невичерпні, як і можливості авторського синтаксису. І паремії, і тексти творів окремих авторів є лінгвістичними зразками вираження колективної та індивідуальної думки і мислення, а відтак – зразками пізнання світу народом та окремою людиною.

Майбутньому вчителеві початкової школи необхідно знати, що "на поверхневому синтаксичному рівні пареміологічні одиниці є набором правильних інваріантних конструкцій усіх видів речень, що розрізняються найбільшою простотою та чіткою формальністю завдяки стійкості семантичних і синтаксичних зв'язків словникових компонентів" [9, с. 36]. А відтак варто наголосити, що і для учнів початкової школи зразки паремій стають справжньою скарбницею для поповнення словникового запасу, який характеризує їхню мовленнєву спроможність та здатність до спілкування. Таким чином, студент самостійно може зробити відповідні висновки щодо свого вміння користуватися пареміологічним матеріалом, адже "культурні знання, закарбовані у плані змісту паремій, – частина мовної компетентності того, хто розмовляє даною мовою" [9, с. 37].

Крім того, вважаємо за потрібне зазначити, що для початкового оволодіння мовою та мовленням учні молодших класів обов'язково торкаються ще одного виду народної творчості або ж авторського жанру – казок. На думку М.Дворжецької, "...за своїм генезисом казка може розглядатися як своєрідний засіб збереження та передачі традиційної культури мовлення" [4, с. 202]. Осягнути мовний та мовленнєвий план казок можливо саме при вивченні синтаксичного малюнку текстів цього своєрідного жанру усної творчості.

Незважаючи на те, чи є казка народною або ж належить перу майстра, можна означити параметри вивчення її художнього тексту як лінгвістичної та комунікативної одиниці. Дійсно, сама своєрідність казкового жанру диктує мовне та мовленнєве насичення її тексту. Такий текст варто аналізувати, враховуючи специфічність синтаксичних конструкцій, що складають рівні її мовного навантаження.

Висновки, які будуть зроблені згодом, засвідчать, що "хоча казка є художнім текстом, у ньому не спостерігається протиріччя між задумом автора та втіленням, як у художньому тексті. Всі мовні засоби плану вираження мають адекватну та однозначну інтерпретацію у тексті казки з огляду на його комунікативне навантаження. Стосунки персонажів казки створюють емоційний рівень тексту, необхідний для успішного сприймання та глибокого розуміння змісту" [4, с. 202]. Специфічність таких текстів буде доведено шляхом реалізації творчих задумів викла-

дача і студента, що створить відповідні умови для творчого тренінгу майбутнього вчителя початкової школи, допоможе йому у подальшій практичній роботі, адже мовна організація казок і нестандартність підходу до синтаксичного аналізу їх дозволять, на нашу думку, суттєво вплинути на якість мовної підготовки та лінгвістичну компетентність фахівця.

За свідченням С.Омеляненка, “найкращі умови для розвитку активності та самостійності студентів виявляються у творчій діяльності, спрямованій на відкриття, конструювання нового, невідомого. Цим новим можуть бути знання, які здобуваються у самостійному пошукові. Творча пізнавальна діяльність сприяє зміні стереотипного мислення на перетворювальне, яке характеризується рухливістю, гнучкістю, оригінальністю, критичністю.” [7, с. 65]. З огляду на цю думку, не можемо не підкреслити, що лінгвостилістичний аналіз синтаксичних моделей індивідуальних авторських особливостей у текстах творів, здається, і є тим головним критерієм, який перевіряє лінгвістичну спроможність студента до власних відкриттів, до усвідомлення переваг пошуку нового перед застарілими методами навчання, адже він демонструє рівень розвитку свого інтелекту і лінгвокомпетентність педагогічної мовної особистості.

Теоретичне на експериментальне вивчення проблеми дослідження дозволяє окреслити такі загальні висновки:

Якість навчання, якісна підготовка спеціаліста педагогічної галузі нерозривно пов’язана з мовою. Саме тому лінгвістично компетентна особистість має виховане мовне чуття, мовну інтуїцію, що підтверджує особисті рівні її мовної та мовленнєвої культури. І мовний, і мовленнєвий компоненти є основними у практичній діяльності педагога початкової школи, а тому вони повинні бути пов’язаними з викладанням усіх предметів, а не тільки предметів мовного циклу. Формувати лінгвістичну компетентність майбутнього вчителя початкової школи на заняттях з мови – означає формувати таку мовну особистість, яка зможе у подальшій професійній діяльності абсолютно вільно користуватись своїми теоретичними знаннями та практичним досвідом, навчаючи та виховуючи учнів.

Виявити свої особисті здібності, творчі нахили, рівні розвитку мови та мовлення якомога краще можливо під час вивчення такого складного розділу граматики, яким є синтаксис. Враховуючи те, що граматичні значення мовних одиниць виявляються найбільш повно саме у синтаксичному контексті, варто визнати необхідність вивчення синтаксису у тісному зв’язку з іншими навчальними дисциплінами. Міжпредметна координація, розробка завдань проблемного характеру, використання викладачем різних інноваційних методів набуття теоретичних знань та вироблення практичних умінь і навичок студентами є важливими показниками посправжньому професійно змодельованих ситуацій навчання, що, у свою чергу, створює позитивні умови для формування лінгвістичної компетентності.

Бажання викладача вищого навчального закладу розвинути мовне чуття студента, привчити його бачити за текстом художнього твору мовну особистість творця допомагає відчутти, яким чином мова відображає світ, пропущений крізь свідомість людини, як мова впливає на формування особистості. Таким чином, складний процес формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у вищому педагогічному навчальному закладі є процесом формування засобами мови індивідуального та колективного менталітету особистостей свідомих членів суспільства.

Виходячи з результатів дослідження, можна рекомендувати:

- у школі – ознайомлювати учнів з елементами лінгвостилістичного аналізу особливостей авторського синтаксису, розвивати уміння та навички з метою підвищення їхньої мовної та мовленнєвої культури;

аналіз синтаксичних особливостей авторського тексту, враховуючи специфіку курсів та рівні сформованості лінгвістичних знань студентів; підготувати навчально-методичний посібник, в якому розкрити методику формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у вищих педагогічних навчальних закладах.

Література

1. Закон України “Про вищу освіту” // Освіта – 2002. – № 12-13. – С. 5-12.
2. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. “Рус. яз. и лит.” – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.

3. Бухбиндер В.А. О некоторых теоретических и прикладных аспектах лингвистики текста // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам: Сборник научных статей. – К.: Вища школа, 1978. – С. 30-38.
4. Дворжецкая М.П. К проблеме лингвистической эффективности речевого текста (на материале английской сказки) // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам: Сборник научных статей. – К.: Вища школа, 1978. – С. 201-205.
5. Лингвостилистический анализ художественного текста в школе: Методич. указания к спецсеминару / Сост. Л.И. Гетман. – Нежин: НГПИ, 1991. – 4 с.
6. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
7. Омеляненко С. Розвиток педагогічного мислення майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки // Рідна школа. – 2001. – № 4. – 65-67.
8. Савченко О.Я. Порівняння в навчанні учнів початкових класів. – К.: Радянська школа, 1977. – 151 с
9. Язык образования и образование языка // Материалы международной научной конференции (Великий Новгород, 11-13)